

ההמנון הישראלי מושמע לראשונה באיחוד האמירויות. 1 בנובמבר 2018. Courtesy of IJF – International Judo Federation.

הפוטנציאל הלא-ממומש של יחסי ישראל ומדינות ערב: שיתוף פעולה אזורי בצל הסכסוך הישראלי-פלסטיני

רועי קיבריק

מבוא

מערכת היחסים של ישראל עם מדינות המזרח התיכון עברה תהפוכות משמעותיות. לאורך השנים נעו היחסים על הציר בין מלחמות מרות ועקובות מדם לבין שיתופי פעולה חשאיים. החתימה על הסכם השלום עם מצרים הרחיבה את מנעד היחסים ויצרה פתח ליחסים רשמיים ולשיתופי פעולה כלכליים ואזרחיים רשמיים. ההתקדמות במשא ומתן עם הפלסטינים בשנות ה-90 של המאה שעברה הביאה לחתימה על הסכם שלום עם ירדן, ואף לתקופת פריחה קצרה ביחסי ישראל עם מדינות ערב אחרות, אשר הסתיימה עם האינתיפאדה השנייה והמלחמות בעזה.

בעשור האחרון חלו שינויים מרחיקי לכת באזור. התקוממות עממיות ברחבי המזרח התיכון ערערו את היציבות, הביאו להחלפת משטרים או שליטים והבהירו לשליטים שנשארו על כיסאם כי עליהם לכלכל צעדיהם בזהירות, תוך התחשבות בתביעות הציבור. נוסף על כך, פעילותה של איראן – בתמיכה בארגוני טרור שונים

ברחבי המזרח התיכון ולהשגת נשק גרעיני – מיצבה אותה כאיום משותף למדינות ערב הסוניות ולמדינת ישראל. אל האיום האיראני הצטרפו פעילות הטרור המוסלמי הקיצוני והאיום של דאע"ש, אשר הפכו אף הם לאתגר משותף שעימו מתמודדות מדינות ערב הסוניות וישראל. כמו כן חלו שינויים באופי המעורבות של המעצמות העולמיות באזור, כאשר ארצות הברית סימנה שפניה ליציאה מהאזור, ומנגד רוסיה וסין הגבירו את מעורבותן.

על רקע השינויים הגיאופוליטיים הרחבים הללו חל שינוי במדיניות הישראלית ובשיח הציבורי הישראלי. נתניהו וממשלתו, אשר נמנעו מקידום משא ומתן לשלום עם הפלסטינים, החלו לטעון כי ניתן להתקדם לנורמליזציה עם מדינות ערב גם מבלי להתקדם בתהליך השלום עם הפלסטינים. את השינויים בשיח הישראלי ואת הפיכתה של טענה זו לכלי פוליטי בולט מתאר היטב יובל בנזימן (2018). הרעיון של שיתוף פעולה אזורי הפך למרכזי במדיניות החוץ של ישראל ובזירה הפוליטית הפנימית,

ישראל כפעילות לא לגיטימית. זו הסיבה המרכזית לכך שהצדדים מתאמצים לשמור על חשאיות. כפי שטוען אלי פודה (2020) – החשאיות מאפשרת לישראל ולמדינות ערב מרחב שיתוף פעולה שאינו נתון לביקורת ציבורית. אולם עם זאת, שיתופי פעולה אלו מתאפיינים בארעיות ומתבססים על נסיבות ועל אינטרסים משתנים. פודה מכנה זאת בצדק "סינדרום הפילגש".

הדרך לושינגטון עוברת בישראל

בסבך השיקולים הגיאוגרפיים מחפשות מדינות ערב הסוניות, המתמודדות עם האיום האיראני, גם חיזוק לקשרים עם ארצות הברית, אף שזו מסמנת כי פניה לצמצום מעורבותה באזור. מרוקו, מצרים, ירדן ומדינות המפרץ הטילו את יהבן על ארצות הברית כמעצמה שתעניק להן גיבוי ביטחוני. אפילו קטר, הנמצאת בסכסוך עם שאר מדינות המפרץ, נשענת על המטרייה הביטחונית האמריקאית (יערי, 2020). חוקרים מצביעים על התפיסה הרווחת במדינות אלו, כי אחת הדרכים להתקרב לושינגטון עוברת בישראל וביחס סובלני כלפי היהדות (סבטלובה, 2020).

חוקרים מתארים כיצד במדינות ערב ניתן לזהות התעניינות גוברת בשפה העברית – בספרות ובשירה – ובדת היהודית. בערב הסעודית אפשר לזהות שיח אזרחי מתרחב הכולל החלפת דעות בנוגע ליחסים עם יהודים ועם ישראל (יערי, 2018). באיחוד האמירויות מוצגים פריטי מורשת יהודית במוזיאונים ונפתחים בתי כנסת (זגה, 2018). במצרים משפצים בתי כנסת והיהדות זוכה למעמד במורשת המצרית (קורן, 2018). חכמי דת מוסלמים מתבטאים בזכות קשרים עם יהודים, ואף יוצאים למשלחות זיכרון למחנות ההשמדה בפולין. משלחות בראשות רבנים מקהילות אמריקאיות מתקבלות בבירות מדינות המפרץ. כפי שניתן לראות, מדובר על סובלנות ופתיחות ליהדות, ולא בהכרח כלפי ישראל. כפי שמדגישה סבטלובה (2020) נדמה כי מדינות ערב, ובייחוד אלו במפרץ הנעדרות שורשים יהודיים, מזהות כי דרך היהדות הן יכולות גם לבנות את מעמדן כמדינות ליברליות וסובלניות ולהרחיק עצמן מהדימוי של האסלאם הקיצוני, וגם לחזק את ערוצי הקשר אל המסדרונות בושינגטון.

עסקים מוגבלים הרחק מאור הזרקורים

שיתופי הפעולה האזוריים אינם מוגבלים רק לתחום הביטחוני-מודיעיני, ובין ישראל למדינות האזור נרקמים גם שיתופי פעולה כלכליים. יש לישראל מה לתרום למדינות האזור. ניתן לזהות כי שיתופי הפעולה הכלכליים עם מצרים, ירדן, עיראק ומרוקו מתמקדים בכלכלה

ובעקבות זאת גם למושא מחקרי. רשימה קצרה זו מציגה מקצת מן הדיונים המחקריים שהתמקדו בשיתוף הפעולה האזורי, ובתובנות המרכזיות העולות מהם.

שיתוף פעולה צבאי-מודיעיני-חשאי ומגבלותיו

מחקרים רבים מראים כי השינויים הגיאוגרפיים שהתרחשו במזרח התיכון בעשר השנים האחרונות אכן הביאו לתמורות ביחסי ישראל עם מדינות ערביות שונות. התגברות האיום האיראני, חוסר היציבות שהביא האביב הערבי, תופעת דאע"ש והטרור האסלאמי הקיצוני יחד עם שינויים במעורבות המעצמות הזרות – כל אלה הביאו את ישראל ומדינות ערביות מהאזור להתייבב באותו צד של המערך הגיאוגרפלי האזורי (Rabi & Mueller, 2017). מיכל יערי וג'ונתן ריינולד מתארים כיצד המאבק בהתחמשתה של איראן בנשק גרעיני הביא להתקרבות ניכרת בין ישראל וערב הסעודית (יערי, 2018; Rynhold & Yaari, 2019), מורן זגה מתארת תהליך התקרבות דומה בין ישראל ואיחוד האמירויות (זגה, 2018), ויואל גוז'נסקי מתאר כיצד לצד נאמנות לשיח הערבי הכללי כלפי ישראל, מדינות המפרץ מקדמות שיתוף פעולה חשאי עם ישראל אל מול האיום האיראני המשותף (Guzansky, 2015).

איומים ביטחוניים משותפים שימשו זרז גם לחיזוק היחסים המדיניים בין ישראל למצרים וירדן (שויצר ווינטר, 2017; Kramer, 2018). יצחק גל מתאר כיצד האינטרס המשותף לישראל ולירדן ביציבות המשטר ההאשמי אל מול האיומים שמגיעים מכיוון עיראק, סוריה ודאע"ש חיזק את שיתוף הפעולה המדיני ביניהן (גל, 2018). דבר דומה מציג חיים קורן בתארו את ההתקרבות המדינית בין ישראל ומצרים על רקע איומי הביטחון המשותפים בסני, התגברות כוחם של 'האחים המוסלמים' וחמאס, וניהול המרחב העזתי (קורן, 2018). כפי שחוקרים מדווחים (יערי, 2018; זגה, 2018; לוי, 2018), מרבית שיתופי הפעולה בתחום הביטחון מתמקדים בשיתוף מודיעין, טכנולוגיה ורכש צבאי. הם מביאים דוגמאות לעסקאות נשק וטכנולוגיה בין ישראל לערב הסעודית, איחוד האמירויות ומרוקו.

שיתוף הפעולה הביטחוני-מודיעיני-חשאי אינו חף מבעיות ומגבלות. חוקרים מציינים את הסיכון הקיים בחשיפת מודיעין ובהעברת טכנולוגיות צבאיות למדינה שאין עימה יחסים רשמיים, ואשר עם השתנות הנסיבות עשויה לפעול כנגד ישראל. חשוב מכך, ההתנגדות והביקורת הרחבה בממסד ובציבור הערבי למדיניותה של ישראל באזור, ובייחוד אל מול הפלסטינים, מציבות קו פוליטי וחברתי הצובע שיתופי פעולה ויחסים עם

מסורתית הכוללת ייעוץ בתחום החקלאות וסחר בציוד חקלאי, חומרי גלם, תעשייה, ציוד ומכונות וכדומה (זיידל, 2018; לוי, 2018). לעומתן, שיתופי הפעולה הכלכליים עם איחוד האמירויות, קטר וערב הסעודית מתמקדים ביצוא ישראלי של טכנולוגיות ושל ציוד צבאי מתקדם. פרסומים שונים בתקשורת מלמדים על עסקאות בתחום הסייבר והלוחמה בטרור עם ערב הסעודית, ועל עסקאות בתחום הפיקוח והאבטחה האלקטרוניים עם המדינות הללו, המחזרות אחר הטכנולוגיה הישראלית (ראו למשל את הסקירה אצל Ferziger & Waldman, 2017). ההתמקדות בכלכלה מודרנית בקשרים עם מדינות אלו מתאפשרת בזכות יכולתן הכלכלית ותהליכי המודרניזציה שהן מובילות. אחד היתרונות הבולטים של סוג סחר זה הוא מידת התאמתו למגבלות הקשר בין המדינות בכך שעסקאות אלו הן לרוב בעלות אופי מיידי, ולרוב אינן כרוכות בסחר רציף. המסחר בין ישראל לערב הסעודית, מרוקו, קטר ואיחוד האמירויות ככלל מתקיים בהיקף שולי בהשוואה למצרים ולירדן, נוכח האיסורים על הכנסת תוצרת ישראלית אליהן. קורן (2018) וגל (2018) מתארים את המהלכים הכלכליים שנעשו מול מצרים וירדן. הקרבה הגיאוגרפית אליהן מזמנת הזדמנויות רבות לשיתופי פעולה בתחומים כלכליים רבים, שביניהם ניתן למנות את המרחב הימי של ישראל ומצרים, שמעניק תשתית לעסקאות בתחום הגז הטבעי ולסחר ימי בין ישראל למצרים; עסקת הגז עם ירדן; הסוגיות הסביבתיות המשותפות לישראל וירדן כגון ניהול וניצול מקורות המים; ונתיבי הסחר היבשתיים המתפתחים בין ישראל לירדן, ומשמשים תשתית לדרך סחר רחבה יותר עם העולם הערבי והמזרח הרחוק. מצרים וירדן אומנם נחשבות לכלכלות קטנות יותר מאלו של מדינות המפרץ, אך חשיבותן נובעת מקרבתן הגאוגרפית לישראל וממימוש פירות הסכמי השלום. צמיחת הכלכלה הירדנית מתחילת שנות ה-2000 הובילה לשדרוג תשתיות התחבורה ולחיבור נתיבי ההובלה מהים התיכון ומישראל למזרח אלו יכולים לסייע לישראל להתחבר בקשרי מסחר לעולם הערבי ולמזרח הרחוק בדרך המשי החדשה, שסין עמלה על בנייתה (גל 2018).

באפריל 2017 הציג שר התחבורה והמודיעין דאז ישראל כץ את תוכנית 'מסילות לשלום', שבמסגרתה תחובר ישראל ברשת של מסילות רכבת לירדן, לערב הסעודית ולמדינות המפרץ (בנדר, 2017). על פי יערי (2018), מטרת התוכנית היא לתרום לחיזוק ירדן ולהפיכתה למרכז תחבורתי. נוסף על כך היא תחבר את הפלסטינים למרחב הערבי ותאפשר למדינות ערב גישה יבשתית לים התיכון. הסכמי ה-QIZ (Qualified

Industrial Zone) שנחתמו בהסכם משולש בין ישראל, ירדן וארצות הברית ובין ישראל, מצרים וארצות הברית (Kessler, 2015) שידרגו את שיתופי הפעולה הכלכליים ויצרו בתחילה זינוק ניכר ביצוא של מצרים וירדן. עם זאת, חסם הנורמליזציה, גם במדינות אלו, מגביל במידה רבה את התרחבותם של הקשרים הללו, ורעיונות הפיתוח של רשת התחבורה והסחר נשארים בינתיים על הנייר. בסופו של דבר, כאשר בוחנים את התחום הכלכלי, האנומליה של שייכות ישראל למרחב המזרח התיכון בולטת ומתבטאת בהיקפי סחר מצומצמים מאוד בין ישראל למדינות ערב. האיסור על כניסה של ישראלים לחלק מהמדינות מגביל מאוד את היכולת לפתח קשרים עסקיים ולבצע עסקאות, למרות החרגת האיסור במקרים פרטניים. הכלכלה היא אינטרס מרכזי, ולאנשי העסקים יש דרכים למצוא פרוצדורות ולהתמודד עם המכשולים שהזירה הפוליטית מציבה להם. שיתופי פעולה כלכליים יכולים להתנהל בחשאיות רבה יותר בהשוואה לשיתופי פעולה מדיניים, הנמצאים תחת זרקור תקשורתי, ולרוב כחלק מהסחר המתקיים עם מדינות ערב יש דרישה להעלמת עקבות של מקור הסחורה, בין באמצעות משלוח דרך מדינה שלישית ובין בהעלמת סממנים לאומיים על גבי הסחורה. פרזיגר וולדמן מתארים זאת היטב ומספקים דוגמאות כיצד עושים עסקים בתנאים כאלה (Ferziger & Waldman, 2017). כמו כן, התחום העסקי מזמן קשרים בין גורמים פרטיים, אשר בניגוד לגורמים מדינתיים יכולים לפעול "בפרופיל נמוך" ובשיתוף פעולה ישיר, המנותק ממציות היחסים הפוליטיים בין המדינות (גל 2018; יערי 2018). אולם, המסחר שמתקיים באופן עקיף ומצריך העלמת סממנים ישראליים מהסחורה כרוך במאמץ שחברות רבות מתקשות לעמוד בו, והפוטנציאל לקשרים כלכליים רב לאין שיעור. על פי יצחק גל (2018), פתיחת השווקים הערביים הללו בפני ישראל, כחלק מתהליך של הסדרה מדינית עם העולם הערבי, תיצור מנוע צמיחה שיאפשר גידול של התוצר הישראלי לנפש בכרבע עד שלישי יותר מהצפוי על פי תוואי הצמיחה החזוי כיום. תוספת צמיחה כזאת צפויה להביא את ישראל תוך עשור לקבוצת 15 המדינות העשירות בעולם, והיא תיצור תוספת של קרוב ל-75 אחוזים במספר מקומות העבודה, בהשוואה למספר מקומות העבודה שהממשק הישראלי מייצר מדי שנה. בכך יהפוך השוק הערבי לשוק החשוב ביותר של ישראל, לצד השוק האירופי.

קשרים אזוריים רחוקים מנורמליזציה

בהשוואה לשיתופי הפעולה בביטחון ובכלכלה, שיתופי הפעולה האזוריים בין ישראל למדינות ערב מצומצמים

מסורתית הכוללת ייעוץ בתחום החקלאות וסחר בציוד חקלאי, חומרי גלם, תעשייה, ציוד ומכונות וכדומה (זיידל, 2018; לוי, 2018). לעומתן, שיתופי הפעולה הכלכליים עם איחוד האמירויות, קטר וערב הסעודית מתמקדים ביצוא ישראלי של טכנולוגיות ושל ציוד צבאי מתקדם. פרסומים שונים בתקשורת מלמדים על עסקאות בתחום הסייבר והלוחמה בטרור עם ערב הסעודית, ועל עסקאות בתחום הפיקוח והאבטחה האלקטרוניים עם המדינות הללו, המחזרות אחר הטכנולוגיה הישראלית (ראו למשל את הסקירה אצל Ferziger & Waldman, 2017). ההתמקדות בכלכלה מודרנית בקשרים עם מדינות אלו מתאפשרת בזכות יכולתן הכלכלית ותהליכי המודרניזציה שהן מובילות. אחד היתרונות הבולטים של סוג סחר זה הוא מידת התאמתו למגבלות הקשר בין המדינות בכך שעסקאות אלו הן לרוב בעלות אופי מיידי, ולרוב אינן כרוכות בסחר רציף. המסחר בין ישראל לערב הסעודית, מרוקו, קטר ואיחוד האמירויות ככלל מתקיים בהיקף שולי בהשוואה למצרים ולירדן, נוכח האיסורים על הכנסת תוצרת ישראלית אליהן. קורן (2018) וגל (2018) מתארים את המהלכים הכלכליים שנעשו מול מצרים וירדן. הקרבה הגיאוגרפית אליהן מזמנת הזדמנויות רבות לשיתופי פעולה בתחומים כלכליים רבים, שביניהם ניתן למנות את המרחב הימי של ישראל ומצרים, שמעניק תשתית לעסקאות בתחום הגז הטבעי ולסחר ימי בין ישראל למצרים; עסקת הגז עם ירדן; הסוגיות הסביבתיות המשותפות לישראל וירדן כגון ניהול וניצול מקורות המים; ונתיבי הסחר היבשתיים המתפתחים בין ישראל לירדן, ומשמשים תשתית לדרך סחר רחבה יותר עם העולם הערבי והמזרח הרחוק. מצרים וירדן אומנם נחשבות לכלכלות קטנות יותר מאלו של מדינות המפרץ, אך חשיבותן נובעת מקרבתן הגאוגרפית לישראל וממימוש פירות הסכמי השלום. צמיחת הכלכלה הירדנית מתחילת שנות ה-2000 הובילה לשדרוג תשתיות התחבורה ולחיבור נתיבי ההובלה מהים התיכון ומישראל למזרח אלו יכולים לסייע לישראל להתחבר בקשרי מסחר לעולם הערבי ולמזרח הרחוק בדרך המשי החדשה, שסין עמלה על בנייתה (גל 2018).

באפריל 2017 הציג שר התחבורה והמודיעין דאז ישראל כץ את תוכנית 'מסילות לשלום', שבמסגרתה תחובר ישראל ברשת של מסילות רכבת לירדן, לערב הסעודית ולמדינות המפרץ (בנדר, 2017). על פי יערי (2018), מטרת התוכנית היא לתרום לחיזוק ירדן ולהפיכתה למרכז תחבורתי. נוסף על כך היא תחבר את הפלסטינים למרחב הערבי ותאפשר למדינות ערב גישה יבשתית לים התיכון. הסכמי ה-QIZ (Qualified

יותר מאשר בעבר. ישראל ומדינות ערב מצאו דרכים לשתף פעולה ולעקוף במידת מה מכשולים הניצבים בפני שיתוף כזה. למשל, הן נעזרו במסגרות רב-לאומיות או בארגונים ובאירועים בינלאומיים המאפשרים לצדדים לשתף פעולה, מבלי לעמוד לביקורת חריפה ומבלי שמדינות ערב יצטרכו לשנות את יחסן הרשמי למדינת ישראל. זגה (2018) מתארת כיצד אפילו שיתוף פעולה צבאי התאפשר תחת חסות בינלאומית, בהביאה את הדוגמה של חיל האוויר הישראלי וחיל האוויר של איחוד האמירויות, שלקחו חלק בתרגיל בינלאומי.

מדינות ערביות שפונות לארח אירועים וכנסים בינלאומיים רבים, כחלק ממאמץ לבנות את תדמיתן הליברלית ולהתחבר לזירה הגלובלית, מספקות הזדמנויות נוספות למפגשים ולשיתופי פעולה. אירוח המונדיאל הצפוי בקטר ותערוכת האקספו המתוכננת בדובאי הן הדוגמאות הבולטות למגוון הרחב של מפגשים בינלאומיים מסוג זה. על מנת שמדינות המפרץ יוכלו לזכות באירוח עליהן להסכין עם השתתפות ישראלים באירועים אלו. זה נכון גם לתחרויות ספורט. בתחילה עוד נאלצו הישראלים להצניע את נוכחותם ואף להתחרות ללא סמלי הלאום, אולם הארגונים הבינלאומיים מנעו את המשכה של ההתנהלות הזו, וההמנון הישראלי הושמע כבר במרוקו וביחוד האמירויות. ערב הסעודית ועיראק עדיין נמנעות מסוג כזה של שיתוף פעולה.

ובכל זאת, על אף התחזקותם והתגברותם של שיתופי פעולה בין ישראל למדינות ערב, ועל אף הניסיונות לעקוף את המגבלות, שיתופי הפעולה נעצרים הרחק מאוד ממימוש הפוטנציאל הקיים. החוקרים הדגישו את ארעיותם של שיתופי הפעולה הביטחוניים, את התנהלותם תחת מעטה חשאיות ואת תלותם בנסיבות חיצוניות המשתנות תדיר (פרדו, 2017). בתחומים הכלכליים והאזרחיים מראים המחקרים על קיומם של קשרים הולכים ומתרחבים, אך גם על פוטנציאל רב לשיתופי פעולה, אשר רחוק מלהתממש. תחומים אלו נוטים להיות מושפעים יותר מהתמשכותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, והתקדמות משמעותית בתהליך השלום מהווה תנאי הכרחי (גם אם לא מספק) למימוש רב יותר של הפוטנציאל הקיים.

מידת הסולידריות, העניין והתמיכה האקטיבית במאבק הפלסטיני שונה ממדינה אחת לאחרת. מבין המדינות, מצרים וירדן נחשבות למעורבות ביותר בסכסוך הישראלי-פלסטיני ובקידום האינטרסים הפלסטיניים, בעוד שעיראק מתעניינת ומעורבת במידה הפחותה ביותר. לאחרונה קטר הפכה אף היא למעורבת יותר, והיא מסייעת לגשר בין ישראל לבין חמאס בעזה (זגה, 2019). איחוד האמירויות נחשבת

אף יותר. עם זאת, גם בתחומים האזרחיים חלו שינויים בעשור האחרון. ניכר כי בשנים האחרונות נפרצו חסמים מסורתיים בפתיחות של מדינות ערב לישראל, הן בזכות הרשתות החברתיות, הן בהשפעת תחומים אחרים והן בזכות רצונן של חלק ממדינות האזור להשתלב בקהילה הבינלאומית ולארח אירועים בינלאומיים, הכרוכים גם בהשתתפות נציגים ישראלים.

זיידל (2018) מתאר כיצד עיראק מתבלטת בקשר מיוחד המתקיים ברשתות החברתיות בין אזרחים עיראקים לבין ישראלים יוצאי עיראק, בעיקר סביב המורשת היהודית במדינה. לעיתים, הוא טוען, הנושא היהודי משמש גם הצדקה למפגשים בין עיראקים לישראלים ממוצא עיראקי. מעבר לכך הוא מצביע על מגמה בולטת שלפיה עיראקים רבים, וכן אתרי אינטרנט עיראקיים פופולריים, מביעים עמדות פרו-ישראליות מובהקות ובין היתר קוראים לכינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין שתי המדינות (למשל, Abu Zeed, 2017). עניין מיוחד זה הוביל גם לתרגום ספרות ישראלית ולהפצתה בשוקי הספרים העיראקיים. ספרה של פתאל-קופרוסר 'התמונות שעל הקיר' (2015) הוא דוגמה לכך. לוי (2018) מתארת כיצד נבנה הקשר עם מרוקו סביב המורשת היהודית במדינה וקיומה של נוסטלגיה לימי החיים המשותפים במדינה. היא מביאה שלל דוגמאות המבטאות זאת, ובראשן התיירות הישראלית למרוקו ומפעלי השיקום הרבים לאתרי מורשת יהודית ברחבי מרוקו. מדי שנה מבקרים בין 25 אלף ל-45 אלף ישראלים במרוקו, אולם מספר המרוקאים המבקרים בישראל נמוך בהרבה (כ-3,200 בשנת 2015). לוי הצביעה על כך שהקשר בין ישראלים יוצאי מרוקו לבין מרוקאים הוביל לשיתופי פעולה רחבים יותר, הכוללים חילופי משלחות ופעילויות תרבות משותפות בענפי המוזיקה והקולנוע. ח'לאילה מתארת את הזירה התוניסאית – כיצד תחום התיירות מאפשר ליהודים לבקר במדינה, בעיקר באי ג'רבה, וכיצד ישראל מנסה לגייס מעצבי דעת קהל תוניסאים לבניית תדמית חיובית של ישראל (ח'לאילה, 2019; פרידמן, 2019). כל החוקרים הללו מציינים קשרים אזרחיים אלו כיוצאי דופן שנוקמים אל מול תנועת דה-לגיטימציה חזקה, המונעת במקרים רבים את התפתחותם של קשרים נוספים.

האם ניתן לדלג על הסוגיה הפלסטינית? לא!

שינויים גיאופוליטיים וחברתיים נרחבים שעברו על אזור המזרח התיכון בעשור האחרון אכן הציגו הזדמנויות חדשות לשיתופי פעולה בין ישראל למדינות ערב השונות, בתחומים שונים, ואף לשיתופי פעולה רבים

ד"ר רועי קיבריק הוא מנהל המחקרים במיתוים – המכון הישראלי למדיניות־חוץ־אזורית, מרצה בחוג למדע המדינה במכללת עמק יזרעאל ומשמש מנכ"ל עמותת "דמוקרטי בעמק". מתמחה במדיניות החוץ של ישראל, בתיאוריה של יחסים בינלאומיים ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. בעברו היה עמית מחקר ניובאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי וחוקר אורח כעמית Israel Institute בקינג'ס קולג' לונדון.

מקורות

בנדר, א' (2017, 5 באפריל). המזרח התיכון מחובר ברכבות: תוכנית השלום האזורי של ישראל כץ. **מעריב**. <https://www.maariv.co.il/news/politics/Article-580408>

בנימין, י' (2018). ניסיון ממשלת נתניהו לנתק את יחסי ישראל-ערב מתהליך השלום הישראלי-פלסטיני. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/y79wcthm>

בן־מנחם, י' (2017). דריסת רגל ראשונה למדינת איחוד האמירויות הערביות ברצועה. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. <https://tinyurl.com/ydcl5o8> גורדון, פ' (2017). ישראל, מדינות ערב ואשליית הנורמליזציה. **מבט על**, פרסום מיוחד. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/y968q6pg>

גל, י' (2018). שיתוף הפעולה בין ישראל וירדן: החמצה היסטורית שעוד ניתן לתקן. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/y7utvjyb>

זגה, מ' (2018). ישראל ואיחוד האמירויות הערביות: הזדמנויות בהמתנה. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/yb2k65g4>

זגה, מ' (2019, 20 בנובמבר). הקרע שהזניק את התחרות בין מדינות המפרץ על הלב הפלסטיני. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/blogs/mitvim/BLOG-1.8152693>

זידל, ר' (2018). עיראק וישראל: נתיב אזרחי לשיפור היחסים. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/ycofppde>

ח'אלילה, א' (2019). יחסי ישראל-תוניסיה: נורמליזציה זוחלת. הפורום לחשיבה אזורית. <https://www.regthink.org/articles/normalization-between-israel-and-tunisia>

יערי, מ' (2018). ישראל וערב הסעודית: בדרך לנורמליזציה? מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/y98vp8hu>

יערי, מ' (2020). ישראל וקטר: יחסים בצל ובחסות הסוגיה הפלסטינית. מכון מיתוים. http://www.mitvim.org.il/images/Hebrew_-_Michal_Yaari_-_Israel-Qatar_-_Relations_overshadowed_by_the_Palestinian_issue_-_February_2020.pdf

לוי, ע' (2018). ישראל ומרוקו: שיתופי פעולה עם שורשים. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/y7hnn3ym>

סבטלובה, ק' (2020). במזרח התיכון מגלים מחדש את היהודים. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/yd6mns5v>

פודה, א' (2020). ישראל במזרח התיכון – הפער בין שיתוף פעולה חשאי לנורמליזציה. בתוך ר' קיבריק, ג' גורן ומ' כהנא־דגן (עורכים) **יחסי ישראל עם מדינות ערב: הפוטנציאל הלא־ממומש**. מכון מיתוים. ISBN 978-965-7617-06-9

פרדו, ת' (2017, 16 במרס). עושים שלום אזורי בטוח. כנס השדולה לשיתוף פעולה אזורי בכנסת (החל מדקה 30:31). <https://www.youtube.com/watch?v=C1uzPzKK4Lg>

פרידמן, ע' (2019). תוניסיה בעקבות האביב הערבי ויחסי עם ישראל. מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/ybnmlkzd>

פתאל־קופרוסר, צ' (2015). **התמונות שעל הקיר**. הוצאת קוראים. קורן, ח' (2018). ישראל ומצרים: שותפות אסטרטגית, ריחוק אזרחי? מכון מיתוים. <https://tinyurl.com/ydcmx8tur>

למדינה שמידת עניינה בסכסוך גבוהה, אך מידת מעורבותה מצומצמת. עם זאת, בשנים האחרונות היא החלה להיות מעורבת בתהליכים פנימיים המתרחשים ברשות הפלסטינית וברצועת עזה (בן־מנחם, 2017). אחת ההשלכות של מעורבות זו היא התפקיד הפעיל יותר שנטלה בסכסוך הישראלי-פלסטיני, אם כי רק מאחורי הקלעים ובמידה פחותה בהשוואה לקטר. ערב הסעודית מרכזית בחשיבותה בתמיכה במאבק הלאומי הפלסטיני, וחשיבות תפקידה מתבטאת ביוזמות השלום שהובילה בתמיכה מלאה של הליגה הערבית, ובסיוע שהיא מעניקה לרשות הפלסטינית (Rynhold & Yaari, 2019). מידת מעורבותה של מרוקו בסכסוך והתייחסותה הכללית לסוגיה הפלסטינית הייתה נמוכה בשני העשורים האחרונים, לאחר ששימשה בעבר בתפקיד מתווכת בתהליכי משא ומתן, ואף אירחה שיחות בין הצדדים. לרוב, מעורבותה נעשתה משמעותית רק לאחר שהבשילו התנאים המוקדמים לקיום תהליכי השלום (לוי, 2018).

בניגוד לטענה הפוליטית, לא ניתן "לדלג" מעל הסוגיה הפלסטינית לעבר נורמליזציה מלאה עם מדינות ערב. מימוש הפוטנציאל האדיר הטמון ביחסים קרובים בין ישראל למדינות ערב תלוי בהתקדמות משמעותית בסוגיה הפלסטינית.

בניגוד לטענה הפוליטית, לא ניתן "לדלג" מעל הסוגיה הפלסטינית לעבר נורמליזציה מלאה עם מדינות ערב. מימוש הפוטנציאל האדיר הטמון ביחסים קרובים בין ישראל למדינות ערב תלוי בהתקדמות משמעותית בסוגיה הפלסטינית (גורדון, 2017). ריינולדס ויערי מציינים זאת בבירור בכל הנוגע לערב הסעודית (Rynhold & Yaari, 2019); ראש המוסד לשעבר תמיר פרדו ציין זאת בכנס השדולה לשיתוף פעולה אזורי בכנסת (פרדו, 2017); פרזיגר וולדמן מתארים כיצד העניין הרב שיש לסעודים בטכנולוגיה הישראלית אינו מתורגם ליחסים עסקיים מלאים בגלל הסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך (Ferziger & Waldman, 2017); גל (2018) מתאר זאת ביחס לירדן, וקורן (2018) ביחס למצרים. ככלל מתגבשת בין החוקרים הסכמה רחבה כי הנסיבות יצרו הזדמנות עבור ישראל לקדם נורמליזציה עם מדינות ערב, אשר בשלות מאי פעם למהלך כזה. מדינות ערב מוכנות כבר כעת להתקדם עד גבול מסוים, וממתינות ותובעות מישראל להתקדם לפתרון עם הפלסטינים כדי שהפוטנציאל האדיר הטמון ביחסים ביניהן יוכל להתממש במלואו.

- com/articles/israel/2015-08-23/trading-peace-egypt-and-israel.
- Kramer, M. (2018). Towards a Middle East regional security regime? In S. A. Cohen & A. Klieman (eds.). *Routledge handbook on Israeli security* (pp. 249-257). Routledge. <https://scholar.harvard.edu/martinkramer/publications/towards-middle-east-regional-security-regime>
- Rabi U. & Mueller C. (2017). The Gulf Arab states and Israel since 1967: From 'no negotiation' to tacit cooperation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(4), 576-592.
- Rynhold, J., & Yaari, M. (2019). The quiet revolution in Saudi-Israeli relations. *Mediterranean Politics*, 1-9.
- שוייצר י' ווינטר א' (2017). מאבקה של מצרים בטרור בסיני: ברית עם השבטים, שותפות עם ישראל? **מבט על** 937, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/y9hbq4q3>
- Abu Zeed, A. (2017, September 27). Iraqi citizens' sentiment may be softening toward Israel. *Al-Monitor*. <https://tinyurl.com/y6w4zs53>.
- Ferziger, J. & Waldman, P. (2017, February 2). How do Israel's tech firms do business in Saudi Arabia? Very quietly. *Bloomberg Businessweek*. <https://tinyurl.com/zzdexvp>
- Guzansky, Y. (2015). Israel and the Arab Gulf states: from tacit cooperation to reconciliation? *Israel Affairs*, Vol. 21, No. 1, 131-147. <http://dx.doi.org/10.1080/13537121.2014.984424>
- Kessler, O. (2015, August 23). Trading peace in Egypt and Israel. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com>